

Юліян ЗАБЛОЦЬКИЙ

ТРИВАЛЕ МІСЦЕ СТЕПАНА БАНДЕРИ
В ІСТОРІЇ НАРОДУ

Від дня смерті сл. п. Степана Бандери ділить нас повних 22 роки, отже це дає доволі часу, щоб вже з перспективи і по змозі безпристрасно оцінити історичну роль ОУН, революційно-визвольної організації українського народу і її Провідника С. Бандеру продовж майже 30-ти років.

Наше ХХ століття стало переломовим в житті українського народу, який зі сторічного небуття до Першої світової війни вийшов на політичну арену як історична нація 22 січня 1918 р., під час революції 17-20-их років, в дальшій боротьбі за відновлення втраченої державності закріпив себе повноцінною нацією, яка нині, вже всіма своїми верствами, змагається за свободний і всесторонній розвиток у вільних умовах власної суверенності. Наше сторіччя — це боротьба нації за здобуття української держави, в якій народ зможе вільно і всесторонньо виявити свої спроможності.

На процес ставання українського народу з історичного небуття

до свідомої свого післанництва нації мали вплив різні чинники, але найважливішу роль в цьому виконали великі індивідуальності — політичні провідники, які своїми ідеями і своєю діяльністю спрямовували народ на шлях історичного ставання. Такими індивідуальностями в нашому столітті були: Симон Петлюра, Євген Коновалець і Степан Бандера.

В революційному хаосі 17-20-их років серед українських провідників не було ясно визначених цілей. Так за «здобутки революції» губилися в соціальних гаслах і в надіях на «російську демократію», на якусь культурно-мовну автономію, чи врешті на федерацію соціалістичних республік в межах бувшої Росії.

В тому хаосі ідей і протиставних утопічних цілей Симон Петлюра вказав народові шлях до державної самостійності і в організованій ним збройній боротьбі проти червоної і білої Росії ідея української державності освятилася пролітою українською кров'ю. Завдяки тому нація стала на свій історичний шлях. З хаосу революції боротьбу за українську державність Симон Петлюра вивів пізно. Він вже не встиг організувати довкола неї широкі народні маси, а тому мусів шукати чужої помочі, резигнуючи з соборності всіх українських земель в одній державі. Але у висліді, боротьба закінчилася неуспіхом. Однак ідея боротьби за українську державність, освячена пролітою кров'ю, залишилася в народі живою. Ім'я Симона Петлюри стало пов'язане з ідеєю Самостійності України, якої боялася Москва, і тому рука московського вбивці досягла його в Парижі.

Зі смертю Симона Петлюри не вмерла ідея боротьби за Самостійність України. Її перейняв полк Євген Коновалець, співучасник боротьби Симона Петлюри у Визвольних Змаганнях 1917-1920 рр. В нових умовах почвирного поневолення українського народу Євген Коновалець піднімає підпільну боротьбу на всіх українських землях зразу під проводом зорганізованої ним Української Військової Організації, а від 1929 року під проводом Організації Українських Націоналістів. УВО діяла малими групами бойовиків, яких бойові акції проти окупаційної влади нагадували народові, що існують таємні месники за заподіяні окупантом кривди. ОУН ставила перед собою дальші цілі — поширити фронт боротьби за українську державність на цілу українську націю і в тому напрямі ідейно впливати на народ. Визволення України не пов'язувати з надіями на сторонню інтервенцію, але сперті на власні сили народу, який у відповідному часі і в сприятливих обставинах мусить бути духово готовим виступити збройно до боротьби за свою волю. В такому напрямі ОУН розпочала діяти на всіх українських землях в останніх роках перед Другою світовою війною. Московський терористичний уряд, взявши під увагу небезпеку зі сторони зростаючого українського націоналізму.

для існування російської імперії, підступним вбивством полк. Євгена Коновальця хотів знищити цей новий український націоналістичний рух.

Хоч полк. Євген Коновалець загинув у 1938 році, але започаткована ним революційна боротьба не припинилася.

На тому новому етапі розгортання націоналістичних ідей серед широких мас з'являється вже на початку 1930-их років постать Степана Бандери, Крайового Провідника ОУН на окупованих Польщею Західньо-Українських Землях.

ОУН була таємною Організацією. Самі члени Організації знали тільки кількох своїх найближчих співробітників, а Крайовий Провід тим більше не міг бути відомим. Однак з початком 30-их років ті, що були членами Організації ще з УВО, а чи вже в ОУН, відчули велику зміну: сталося щось нового. Організація набрала широкого розмаху, а її дія проявлялася в різних напрямках з метою мобілізувати весь народ довкруги ідей Українського Націоналізму і революційної боротьби за Українську Державність. Ту саму ціль мали різні інші акції, як саботажна, шкільна, протиалькогольна, проти польського осадництва й колонізації українських земель, проти радянської влади і протести проти вигонювання України московсько-більшевицькими гангстерами.

З розгортанням так широкої революційної діяльності розпочалися масові арешти і великі політичні судові процеси, які спричинилися до розголошення ідей українського націоналізму. Процес Біласа і Данилишина. Їхня геройська постава на суді і смерть, сколихнули сумлінням усього народу на Україні і серед українців на еміграції в різних країнах світу. ОУН, яка ще донедавна була відома тільки декому як самі три букви, стала передовою політичною силою серед українського народу, якої впливам не могли опертися лояльні до Польщі легальні українські партії. ОУН постійно зростала, охоплюючи найперше студентську молодь, поширювала свої клітини на робітництво, на селянську молодь, ставала всенародною силою. З Галичини ОУН перекинулася на Волинь, Полісся, Лемківщину, Холмщину і Підляшшя, перебувала через советський кордон на Центральні Українські Землі, охоплювала Буковину і Закарпаття. Польські поліцейні органи тратили нерви, а з ними і уряд, який захав стосувати проти українського народу масовий терор у формі пацифікації, яка не спинила походу українського націоналізму, а навпаки, тільки роздратовувала народ і дала причину до протипольської акції на міжнародньому терені.

В акціях проти польського окупанта крайова ОУН мала завжди на увазі це, що головним ворогом України є большевицька Москва, а тому під час штучного голоду в Україні, переведженим Москвою,

організувала протибольшевицькі акції, яких завершенням був атентат Лемика у московському консульстві у Львові. Цей атентат і великий процес Лемика змобілізував довкола ОУН всю українську патріотичну громадськість не тільки на західно-українських землях, але й поза ними, та відбився широким відгомном в цілому світі, привертаючи увагу світу до долі поневоленого українського народу.

Всі ці акції викликали в світі зацікавлення до існуючої в Європі української проблеми, а в українському народі ідея боротьби за власну державність стала власністю найширших мас. В часі революції 17-20-их років тільки патріоти чи одиниці пішли за Симоном Петлюрою, а народ у своїй більшості не розумів цілей революції, проголошуючи переважно «нейтралітет». Тепер вже цілий народ ЗУЗ стояв за самостійність України і визнавав потребу збройної боротьби за неї.

Хто був тим, хто одуховлював і керував цим всенароднім рухом під знаменом ОУН — знав тільки невеликий гурт провідного активу Організації. Його прізвище виявилось щойно після атентату на польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького, відповідального за пацифікацію на ЗУЗ. Польській поліції вдалося заарештувати деяких членів Крайової Екзекутиви, а між ними і її провідника Степана Бандеру. На Великому процесі у Варшаві, а потім у Львові, Степан Бандера кинув визов польській державі, вказав на поневолення українського народу і підкреслив законність боротьби української нації за волю. Степан Бандера був засуджений на смерть, але польський уряд не відважився виконати вирок, замінюючи смертний вирок на довічне в'язництво.

По заарештуванні Степана Бандери активність ОУН на ЗУЗ значно послабла, що відчула ціла Організація, яка все ж таки продовжувала діяти в рамках визначених Степаном Бандерою, маючи підтримку й зрозуміння в широких народніх масах. Націоналістична ідея збройної боротьби за українську державність стала власністю народу.

Хоч Бандера опинився в тюрмі і хоч інші керували Організацією на ЗУЗ, чи лиш очолювали Крайовий Провід, але він в очах членів Організації і широких народніх мас був даліше уважаний Провідником Національної Революції. Він вже тоді ставав символом боротьби народу за українську державу. Не диво, що після вбивства полк. Євгена Коновальця, Крайова ОУН висунула його як кандидата на провідника цілої ОУН і навіть роблено старання про його викрадення з тюрми, але за кордоном були інші заміри і плани, покликаючи на цей пост полк. А. Мельника.

З кінцем німецько-польської війни Степан Бандера опинився на волі в Кракові. Він негайно кинувся знов у вир організаційної

діяльності, головною метою якої було скріплення ОУН на українських землях, які в цілості опинилися під більшовицькою займанщиною. Було ясно, що між гітлерівською Німеччиною і комуністичною Москвою прийде до війни і на таку можливість треба було готувати власні сили. На тому ґрунті виникли непорозуміння між середовищем полк. Андрія Мельника, тісно пов'язаного з німецькими чинниками, і Крайовою ОУН очолюваною С. Бандерою, яка стояла на становищі безкомпромісової боротьби за українську державність. Конфлікт поглиблювався і вкінці на II Великому Зборі ОУН Провідником її обрано Степана Бандеру, який на випадок німецько-більшовицької війни готував сили знов розбудованої Організації до відновлення української державности на українських землях. В тій цілі створено в Кракові загальний Український Комітет з представників політичних груп, підготовлено Похідні Групи, які мали стати допоміжною силою на всіх українських землях у творенні державного апарату Самостійної України та розбудови українського життя. Очолений Степаном Бандерою Провід ОУН скріплював силу Організації на всіх землях Соборної України і готував військові кадри для майбутньої української армії. З вибухом німецько-більшовицької війни проголошено відновлення Української Державности, а головою державного Правління став Ярослав Стецько, один з найближчих співробітників Степана Бандери.

З відступом більшовиків всюди на українських землях проголошено відновлення Української Державности, творено адміністративний апарат, організовано громадське життя. Похідні Групи розійшлися по всій Україні. Вони стали помічними зокрема за Збручем при відбудові українського життя. Дружини Українських Націоналістів під ідейним проводом Романа Шухевича стали зав'язком української армії.

Німецький уряд був заставлений зайняти становище до факту існування Української Державности. Гітлерівські плани супроти України були готові давно: Україна мала стати німецькою колонією. Німці вимагали від Степана Бандери і Ярослава Стецька відкликати проголошення Української Державности, а коли вони рішуче відмовилися, тоді прийшли арешти і розгром організованої державности. Степан Бандера, Ярослав Стецько і багато націоналістів знов знайшлися за ґратами тим разом вже німецьких тюрем, а згодом в концтаборах.

Степан Бандера знову був ізольований від подій в Україні, але його співробітники, які уникнули арештів, продовжували діяти за напрямними виготовленими під його керівництвом. Протинімецька і протимосковська діяльність ОУН продовжувалася, мобілізувалися маси тепер вже Соборної України. Хоч Степан Бандера перебував ізольований в німецькому концтаборі, він був

уважаний Організацією і народом надалі Провідником революційної боротьби, яка розгорталася під його іменем. Ця боротьба приборала на силі, з підпільної перейшла на відкриту збройну, яку веда Українська Повстанська Армія під проводом Романа Шухевича, найближчого співробітника Степана Бандери. УПА стала справді народною армією, спертою виключно на сили народу і тому могла продовжувати боротьбу теж проти большевицької Москви після поновної окупації українських земель аж до половини 50-их років. Ця боротьба ОУН і УПА була надалі ведена під ім'ям Степана Бандери, якого так український народ, як і ворог визнавали вже символом державницьких змагань українського народу, як колись Мазепу, а потім Петлюру.

З упадком Німеччини Степан Бандера вийшов на волю і в нових умовах продовжував керувати Організацією і визвольною боротьбою в Україні.

В повоєнних умовах Західні альянти в союзі з Москвою не хотіли бачити української проблеми, яку визнавали внутрішньою справою советської Росії. Слабші елементи в українському націоналістичному русі, намагаючись достосуватися до пануючих на Заході течій, викликали ферменти в ОУН, знецінюючи і відступаючи від націоналістичних ідей, а зокрема від ідеї безкомпромісової боротьби за Українську Державність. Степан Бандера дав відпір цим намаганням і ОУН стала незмінно на давніх позиціях і на них стоїть по нині. Скріплення Організації за кордоном і відродження національного руху під час Хрущовської відлиги в Україні Москва визнала небезпечними для імперії. Скрайньо небезпечною для Москви стала ОУН і її Провідник Степан Бандера. В Москві запало рішення його ліквідації. Дня 15 жовтня 1959 року агент КГБ Б. Сташинський доконав ганебного злочину, вбиваючи Степана Бандеру. Пострілом в Степана Бандеру Москва вбила Провідника ОУН, але не вбила Символа визвольної боротьби українського народу за українську державність, яким стало його ім'я не тільки для сучасників, але і для наступних поколінь.

Ідеї Степана Бандери живі в народі. Ворог навіть українську мову вважає бандерівською. Раз народ став до боротьби за власну державність, він її не покине доки Україна не буде вільною. В процесі історичного ставання українського народу до самостійного життя у власній державі наше ХХ століття стало переломним, а в ньому ідеї і боротьба Степана Бандери найбільше причинилися до скріплення цього процесу. В тому його тривале місце в історії українського народу і тому ми щороку вшановуємо пам'ять нашого незабутнього Провідничка ОУН, твердо прирікаючи продовжувати його боротьбу!

Проф. д-р Юрій БОЙКО

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОСОФІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

(Порядком обговорення)

Проф. д-р Юрій Бойко є звичайним професором німецького державного університету Максимільяна в Мюнхені, на якому викладає теж українську літературу. Цей цікавий твір — «Проблеми історіософії українського націоналізму» — оприлюднюємо, щоб читачі нашого журналу могли ознайомитися з різними аспектами оригінальної теми.

Редакція

В площині світоглядів і теоретичній — комунізм і соціалізм тотожні явища. Їх обох зродила спільна доктрина марксизму з її матеріалістичним розумінням історичного розвитку, діалектикою, класовою боротьбою, соціальною революцією та пляном створення бездержавно-інтернаціонального соціалістичного суспільства. Кажучи теоретично, комунізм є продовженням і практичним завершенням соціалізму. Саме таке розуміння комунізму виявив і творець т. зв. наукового соціалізму — Карло Маркс.

А втім і організаційно комунізм виріс із соціалістичного руху, з лона соціал-демократичної партії, що офіційно представляла марксизм. Розбиття раніше єдиного соціалістичного руху зачалося перед кількома десятиліттями, й особливої гостроти набрало в колах московської соціал-демократії. Але комуністичні елементи і після цього ще довший час не поривали зв'язків із соціал-демократичною партією — творячи в ній тільки внутрішню опозицію та маючи навіть однакову партійну назву, лише з зазначенням своєї фракційності. Ця комуністична фракція дістала назву «соціал-демократів більшовиків» (під проводом Леніна), у відмінність до решти московської соціал-демократичної партії, яку відтоді називано «меншевицькою».

Щойно після жовтневої революції в 1917 році в Росії, комуністичний рух, вже оформлений у самостійну партію ВКП(б) (Всеросійську Комуністичну Партію більшовиків) остаточно поривав всі зв'язки з об'єднаною в II Інтернаціоналі соціал-демократією, та створює III Інтернаціонал, або, інакше кажучи, Комінтерн (Комуністичний Інтернаціонал). Під кермою Комінтерну, зачинає відтоді комуністичний рух ширитися і в інших країнах світу — оформлюючись в окремі, але підпорядковані Комінтернові, крайові партії.

Початковою причиною розбиття московської соціал-демократії на «більшовицьку» й «меншовицьку» були не так теоретично-світоглядові, як насамперед програмово-тактичні розходження. Соціалістичний рух набрав тоді вже поважного значення в багатьох країнах світу, і зі стадії теоретичної течії перетворився у впливовий чинник практичної політичної дії. Та якраз ця, ніби сприятлива для нього, обставина викликала найбільші ускладнення для соціал-демократії. Во водночас із її організаційним розвитком і збільшенням політичних впливів, серед її теоретиків почала посилюватися тенденція до ревізії теоретичної спадщини Маркса.

Цей ревізіоністичний перегляд «законів» Маркса, який довший час відбувався в гарячковій атмосфері пристрасних дискусій, привів до того, що — хай і безпідставна в претенсіях на «безгрішність», але пориваюча своєю суворого суцільністю та імперативністю — початкова доктрина марксизму розгубилася в лабіринті нових, часто спекулятивних і компромісових, теорій і теорійок... Розслаблена цими внутрішніми суперечностями, соціал-демократія не могла оформити й свого чину на якомусь конкретному плані. Чим далі, тим усе виразніше, її максимальна програма ставала порожніми фразами без змісту (і без віри в її реальність), а мінімальна — перетворилася в середник замаскованого встання соціалістичного руху в умовини, створені його ворогом — капіталізмом. Соціал-демократія все більше опортунізувалася, втрачаючи свою колишню революційність, її тактика (як твердили представники її радикального крила) вела, самий соціалізм до капітуляції.

Ці процеси викликали особливо гостру реакцію в колах тих московських фанатиків марксизму, що не хотіли розміщувати його бойових постулатів під впливом навіть найтяжчих реальних обставин. Серед тих непримиримих був Ленін. Додаючи можливість створення соціалістичного ладу не в самих «об'єктивних» (і при цьому інтерпретованих на різні лади) закономірностях соціально-економічного розвитку, а насамперед у соціальній революції — Ленін видвигнув призабуте вже соціал-демократами гасло прямої революційної дії. Отже коли репрезентований II Інтернаціоналом офіційний соціалізм фактично зростав у капіталістичний устрій і в своїй політичній тактиці користувався

опортуністичною мінімальною програмою еволюції, то Ленін проголошував капіталістичну війну, ведену на базі непримиримої максималістичної програми революції. Саме ця революція мала здобути соціалістичну перемогу та перевести його до логічного завершення — комуністичного устрою світового суспільства.

Як бачимо, в єдиному раніше таборі соціал-демократії стали проти себе дві опозиційні, а згодом і ворожі групи: революційні максималісти й еволюційні мінімалісти. Звідси вишшли й назви: «большевиків», себто тих, що заступали революційну максимальну програму, і «меншевиків», що схилилися до опортуністичної мінімальної програми й тактики.

Ленінові годі було відмовити в прозорливості й у правильному відчутті моторичних двигунів життя... Коли західноєвропейська, а під її впливом і московська «меншевицька» соціал-демократія, потопали в хаосі мертвої й бездушної теоретичної схоластики, Ленін відчував, що перемога комуно-соціалізму залежить насамперед від духово-вольового напруження акції. Фанатик марксизму, він водночас визначався повними внутрішніми прикметами, що скорше характеризують визнаців волонтеристичного світогляду. В цьому парадоксі знаходила, зокрема, свій вияв і московська духовність — з її «роздвоєністю» й суперечностями — яку Європа визначає багатозначним (але безпідставним терміном "Gâme slave" . . . («слов'янська душа»).

Бо подібними внутрішніми прикметами характеризувалися і більшість московських соціалістів — відрізняючись цим від західноєвропейських, дарма, що виходили вони з аналогічних доктрин і теорій. На це склалися особливі матеріальні й психологічні причини.

В Європі соціалістичний рух у значній мірі викликався реальними соціально-економічними умовами, що їх творив там уже розвинений промисловий і фінансовий капітал. Це надавало європейському соціалістичному рухові не чуттєво-емотивних, але практичних матеріальних прикмет. Тут боротьба відбувалася на базі конкретно існуючих суспільних і господарських відносин, втягуючи в соціалістичний рух, крім робітничих мас, поважні кадри практичних діячів у політиці, які мали неменший вплив, ніж кабінетні теоретики марксизму.

Інші обставини були в Росії. Її примітивна соціально-економічна система, яка до останнього часу мала ще деякі залишки феодалізму, і режим абсолютистичної монархії не творили реальних передполюг і практичних можливостей для розвитку соціалізму. Робітничя класа там не могла бути ґрунтом для його ідей з тої причини, що її в старій Росії властиво не існувало (в європейському розумінні). Тим менше надавалося до цього півдике і темне московське селянство (абстрагуючи, що селянства марксизм узагалі не вважав відповідним матеріалом для соціальної рево-

люції). І сталося так, що ідеї марксизму полонили ту частину московського суспільства, яка властиво до його теорій не мала ніякого реального відношення, а це інтелектуальну еліту — інтелігенцію, ба навіть буржуазію (цей факт доволі дивно виглядає на тлі безапеляційного твердження марксизму, що тільки «побут визначає свідомість...»). Не маючи в умовах існуючого в Росії соціально-політичного ладу ніякої змоги застосувати соціалістичні теорії в практичному житті, всі ці інтелектуали перетворювали їх у своєрідну романтику, де реалізм заступався чуттям, мріями, серцем і сентиментальними емоціями — отже тими виявами, що від марксістських «закономірностей» стояли доволі далеко. В цей спосіб здушена абсолютистичним царатом московська інтелектуальна еліта шукала виходу для своєї суспільної активності.

У витворенні згаданих прикмет московського соціалізму певну роль відіграли й особливості московського духа та психології. В них глибоко, від віків, закорінені перші своєрідної містики, що надають їм то характеру пасивної «столчої води», то раптового стихійного шалу... Московську духовість визначає якась хвороблива роздвоєність, органічна нехоть до позитивних конструкцій; рвучкі хаотичні пориви — з їх тенденцією заперечувати закінчений духовий лад, і спрямованістю до містичного невідомого. В цій духовості парадоксально сполучується релігійвизм і фанатизм; аскетизм і буйна «широка» натура; нехоть до самодисципліни, а водночас нахил до деспотизму; нігілізму і пристрасна снага до догматів і «вічних прав». Ця її субстанція виділяє з себе якісь трійливі випари, що вражають позитивний у своєму творчому укладі дух Окциденту і є для нього деструктивними.

Вся політична й культурна історія Москви характеризується цими духовими катаклізмами, що при всій глибині мають незмінні в часі прикмети якоїсь патології, яка вульгарно спрощує різноманітний світ ідей і явищ, заступаючи їм зміст і якість зовнішніми формами божеського фетишу. Так було перед віками, коли московські маси йшли добровільно на кострища в спорі між собою — трьома чи двома «перстами» хреститися, має чи не має бути якась літера в церковних книгах? Пізніше ці характерні психологічні риси виявилися в примітивнім «народолюбстві» московської радикальної інтелігенції, в хворобливому душевному «самоколуванні» достосвщини, в нігілізмі «нечасвщини», в «цареславному» ідолопоклонстві, і, нарешті, в московському большевизмі. Духове напруження москаля ніколи не буває радісне і творче; його незмінно супроводить гістерія, аскетизм, якась фатальність і нездорова екстазіяція (в тому, що большевизм увів у свою практику т. зв. «ентузіязм», немає нічого випадкового...).

Продукт московського духа й культури — Ленін переніс усі ці прикмети і на свій комунізм. Останній творила секта непримирених фанатиків, що жили й ділали силами екстализованого духового напруження. Ленінську «стару гвардію» визначав га-

рячковий ідейний порив, спрямований до здобуття поставлених цілей; це, властиво кажучи, були аскети-містики, що ціль свого існування бачили в боротьбі за урнені теорії. Комуністичний рух у Росії, змагаючись за панування марксістської матеріалістичної концепції в світі, самий водночас живився силами вольової й ідейної цілеспрямованості.

Це й визначило його перспективи. Бо коли прийшла рішуча година, він — нівелюючий усі вартості, усуваючи усі сумніви, пугарно-примітивний у своїй ідейно-програмовій концепції, але водночас непримиримий, вольовий і рушійний — лише він міг опанувати розв'язану революцією московську народню стихію. Що могла розгублена, канцелярійно-академічна, засохла в своїм бездушнім доктринерстві «меншевицька» соціал-демократія протиставити своєму ідеологічному й генетичному «побратимові» — комунізму в боротьбі за маси? . . . Його прямолінійним і вражаючим свідомість московського піддикуна гаслам: «Грабуї нагробоване . . .». «Війна палацам, мир хатам»? Не диво, що саме комунізм опанував московські маси.

Вожді сучасного большевизму багато пишуть і говорять про перемогу марксизму в СРСР. Між тим ніщо інше, як саме большевицька революція та її наслідки, так яскраво не заперечує теорії Маркса про механічну «об'єктивність» історичного розвитку та його закони соціальної революції. Ніде правди діти . . . Коли б Ленін (подібно до деяких соціал-демократичних теоретиків) покладався на самі «закономірності» марксизму, то напевно йому не довелося би дочекати перемоги. Історія, ніби для глузування над Марксом, створила парадокс російської революції.

За Марксом, соціальна революція мала насамперед назрівати в країнах посиленої концентрації промислово-фінансового капіталу й пролетаризації мас. Отже економічний, а головні індустріальний розвиток даної країни, обумовляв її «зрілість» для революції. В 1917 році Росія, з її малорозвиненою соціально-економічною системою, в якій слідна була ще спадщина недавнього кріпацько-фєвдального устрою, ніяк не могла служити органічним, підпорядкованим марксістським об'єктивним закономірностям, підложким для соціалізму і комунізму. За логікою доктрини, революційні зриви стояли на порядку дня в західних індустріялізованих країнах. Сталося навпаки! В розвинених економічно державах Заходу комунізм не зложив іспиту; натомість від них на кілька десятиліть Росія зовсім неочікувано перша стала тереном комуністичного експерименту.

До питання, які це створило наслідки для самого комунізму — ми ще повернемо. Тут хочемо ствердити, що самий цей експеримент проречисто заперечує діалектичне твердження марксизму про виключне значення механістично-матеріалістичних факторів у події історії. Він доводить, що на процеси історії має величезний вплив людський дух і воля — виявлені в активному чині. Цю

»контрреволюційну метафізику«
Ленін із одностайними висміювали й переслідували терором... Між тим, під фактичним впливом цієї «метафізики» переходила і їхня діяльність у підготовці та проведенні революції. Коли б не це — не існував би сьогодні Советський Союз!

Захопивши владу в Росії, комунізм (большевізм) одразу перечеркнув існуючий політичний і господарський лад та його правні норми. Мало цього, у своєму гарячому пориві, він одним махом хотів знищити старі форми суспільного існування, увесь духово-психологічний уклад життя, змінити уяву про людину, мораль, дійсність і будучність... Він змагав зокрема не лише до усунування всіх засобів господарської продукції та знищення приватної власності, але й до цілковитого зрівняння всіх людей у життєвому побуті та потребах.

Як бачимо, комунізм ставив перед собою величезні завдання! Зі становища засад соціалістичної доктрини — він був послідовний. Проте в практиці цей суспільний лад міг бути здійснений не через саме формальне встановлення відповідної устроєвої системи, але хіба при умові цілковитого переродження людей.

Просякнений справді містичною вірою в свою історичну місію, оп'янілу від успіхів перших перемог — московський большевізм не роздумував над труднощами. Він увесь творив із себе вольовий, фанатичний порив у будучність. З такою настановою довелося йому вперше криваво зударитися з реалізмом життя.

Виходячи з залогень марксизму, большевізм ставив собі завдання створення інтернаціонально-бездержавного й безклясового соціалістичного суспільства. В протилежність до офіційної соціал-демократії, що, визнаючи ці самі засади в теорії, зретигнувала з них у практиці та послугувалася супроти капіталізму опортуністичною тактикою еволюції — комунізм хотів здійснювати їх негайно, терористичними методами соціальної революції. Терен Росії, де він опанував владу, був для нього спочатку тільки вихідною базою для дальшого розгортання пролетарської революції, що мала знищити капіталізм і в інших державах та запровадити комуністичний лад у світовому масштабі.

Та поки мова про світову революцію — комунізм одразу став перед невідкличним завданням зліквідувати на теренах Советського Союзу всі ті ворожі йому сили, що грозили розсадити його самого зсередини. Для цього створив він відповідну форму державного устрою, що з одного боку покривалася з соціалістичною теорією, а з другого — відповідала його власним завданням та інтересам. Так зродилася система советів у межах СРСР, оперта на режимі т. зв. пролетарської диктатури. На базі трьох основних засад — політичної диктатури, соціалізації засобів господарського виробництва та комуністичного споживання матеріальних

благ — почав комунізм після жовтневої революції в 1917 р. здійснювати свої реформаторські суспільні завдання.

Часи, що про них тут згадуємо, стали для сучасного більшевизму вже далекою історією! Суб'єктивний розгляд його практики впродовж понад півстоліття вказує, що він цілком змінив свою початкову внутрішню суть і форми. За цей час комунізм перейшов складну еволюцію власної дегенерації, самодеградуючись до сталінізму*. Формально ісповідуючи старі догмати, сталінський більшевизм практично давно вже відмовився від теорій, що стимулювали силу розгону первісного комунізму в часи його революційної «весни». Сьогоднішня більшевицька доктрина (коли цим терміном взагалі можна назвати хаотично нагромаджене «словоблудіє») — це вже не марксизм, навіть не ленінський комунізм; це «сталінізм», в якому безграмотна схоластика спрIMITизованої первісної догми змішана з диктованими життям і виродженням комунізму спекулятивними компромісами. Те саме бачимо і в практичній політиці більшевизму; його «генеральна лінія», що заступала попередню пряму революційну дію, уявляє з себе справжній «гордійський вузол» непримиримих внутрішніх і тактичних суперечностей.

Які причини самодегенерації комунізму? Шукати їх треба насамперед у самій його концепції. Підставою її був суспільний безкласовий колектив, зрівняний в умовах матеріального існування. Проблема комунізму виходить із матеріалістичних заłoженнь, але вона є насамперед психологічною проблемою. Як ми вже вказували вище, здійснення ленінського комунізму залежало не так від механічного запровадження його соціально-економічних форм, як перш за все від глибоких змін духового порядку та психології індивідуальності й цілого суспільства. Вагу цього психологічного фактора розумів і Маркс, але зв'язаний матеріалістичним світоглядом і діалектикою, він не міг дати йому іншої розв'язки, як у своїй славнозвісній формулі: «побут визначає свідомість».

Недоцінення цих психологічних факторів відбилися на комунізмі катастрофічно! Бо здобувши владу й зв'язані з нею, здавалося б, необмежені можливості для свого доктринерського експериментаторства, він після довшої боротьби, самий опинився в полоні ворожій йому психологічній стихії. Покликаний її засимілювати, він самий підпав її асиміляції. Закони життя та впливаючі з них органічні прагнення людської індивідуальності показали сильнішими від жаху більшевицького терору та його уросних цілей. Причини цього явища полягають не лише в консерватизмі психологічного й духового укладу суспільства, але й у його самоохоронному інстинкті, що протиставився актисуспільному характерові комунізму. Це твердження для декого може

* Ця праця писана в часі, коли при владі в СРСР був Сталін. Але смерть Сталіна, хрущовщина і брежнєвщина не внесли ніяких суттєвих змін в дійсний стан речей в СРСР — примітка Редакції.

здаватися тенденційним; мовляв — чи ж можна рух і ідеї, щомагають до усунення соціальної несправедливості і запровадження рівності людей, уважати антисуспільним, руйнінським?

Проблеми рівності й нерівності занадто складні, щоб їх розглядати в цьому місці засадничо. Вкажемо тільки, що начало рівності ми взагалі вважаємо безпідставним у самих процесах світобудови. В обмеженому ж соціальному чи суспільному пляні, абсолютна рівність стала б чинником суспільного регресу. В житті суспільства діють засади кількості й якості (квантитативні й квалітативні), і власне ці останні творять багатство явищ життя, зводячи різноманітність творчого світу до гармонії, що саме й визначає корисний для цілого суспільства прогрес. На самій матеріальній базі нівелююча рівність ніколи не обмежується; вона закономірно тягне за собою нищення й таких суспільних і духових первнів, які стимулюють якісний розвиток — зводячи життя до панування кількісного, не продукуючого, а тільки споживаючого примітиву.

Деформуючи творче існування, пропагована комунізмом матеріальна рівність сама по собі є цілковитою утопією. Що це так, може краще за нас засвідчити саме большевизм, що своїм сучасним устроєм подає застрашуючі зразки справді варварської нерівності! В своїх постулятах колективної рівності, комунізм був зрештою навіть не оригінальним. Історія суспільних ідей, устроїв, реформаторських та релігійних рухів знає чимало спроб творення «раю на землі», побудованого на рівності й альтруїзмі. Тим менше було підстав сподіватися, що що місію довершить обездуховлений матеріялістичний комунізм!

Так і сталося! Заповідженого «раю», з його рівністю, комунізм не створив, і його сталінські адепти давно вже відмовилися від цієї мети. Натомість він ставрував нашу сучасність усіма негациями свого фатального внутрішнього змісту. Антисуспільне значення комунізму ковається не тільки в його економіці, суспільних тенденціях і заповіджених революціях. Руйнінський зміст комунізму лежить насамперед в його світогляді. Пояснюючи всі вияви життя самим діянням матеріялістичних факторів, здвигаючи на п'єдесталь дикунського обожування матерію, брутально попираючи ногами різноманітний світ ідей, і зводячи найважливіші проблеми та вимоги людського духа до значення «контрреволюції» — комунізм (большевизм) обездуховлює, каструє і паралізує в творчих можливостях той фактор, що завжди був, є й буде основною передумовою духового й матеріяльного прогресу: *живу людину!*

Помиляється той, хто думає, що ці прикмети комунізму лише тимчасові, поки він остаточно не переміг; що пізніше він таки створить нову еру культури й цивілізації. Бо його примітивізуюча й нівелююча всі цінності природа (таким є, зрештою, самий марксизм) незмінна. Трактуючи людину тільки за «лябораторний препарат» для скальпеля своєї діалектики, вихолощуючи в ній усі

духові творчі первні — він тільки й може випускати її зі свого «операційного столу» у світ одноким примітивом, варваром! А примітив ніколи не здібний творити будуючих вартостей. В кращому випадку він їх тільки споживає; в гіршому, ще й руйнує створене іншими. Практика московського більшовизму дає цього твердження невичерпний реєстр застрашаних прикладів!

Комунізм (більшовизм) — це не середник розвитку й удосконалення життя; це уросна самоціль, що їй життя мусить підпорядкуватися до останку. І горе тому, хто зважиться думати, бажати, а тим більше діяти всупереч їй самоціль! Той у пазурях більшовицького варварства буде знищений фізично. Коли ж і врятує себе, то лише за ціну самовідречення, перетворення себе в механізованого «робота» комуністичної системи — без власної душі, волі, розуму, бажань і прагнень. Всіма двигунами його внутрішнього «я» буде кермувати відповідний параграф, опертий на формулах: «Так сказав Маркс» ... «Так сказав Ленін» ... «Так сказав Сталін» ...

Коли б комунізм справді заіснував в світі, то суспільство закономірно й усе глибше падало б у прірву духового примітивізму та культурного здичавіння. Складну й величаву лабораторію життя, з грою його розгонових сил, ідей і вольових пристрастей, змінила б сіра «кузня» комунізму, де «конвеєрним порядком» штамповано б стандартну людину — робота.

Спровоковані більшовизмом у перших часах революції й опановані ним народи СРСР скоро відчули всі його деструктивні прикмети. Вони зрозуміли, що йти з більшовизмом — це значить стрімголов летіти у прямию безодню! І слухаючи голосу самоохоронного інстинкту, протиставити йому свою психологічну стихію. Зачалися справді епохальні в своїй грандіозності змагання. Приховані від зовнішнього світу, роками точаться вони — жорстокі, з гекатомбами людських жертв!

З одного боку барикади була матерія — озброєна у всі можливі середники терору; з другого — безборонний, але сильний хотінням жити, дух. Боротьба йшла за перемогу духовости, за національні й суспільні ідеали, за вірування, за мораль, за етику, за любов, за родину, за побут, за право індивідуальної творчости, за саму можливість існування — здушених кривавим чоботом більшовицького доктринерства.

І цей дух уже перемагає! Назверх ця перемога ще не проявляється в таких виразних формах, щоб її міг бачити зовнішній світ. Орієнтації світу в тих внутрішніх процесах, що відбуваються в СРСР, всіма силами перешкоджає совєтська влада й для цього намагається відгородитися муром від зовнішнього оточення. Але тим не менш ця перемога є вже фактом. Надломлений нею в своїх основах — більшовизм перебуває у відвороті. Претендуючи колись на роль чинника, покликаного безкомпромісово ломити й пристосовувати до себе життя, він тепер самий змушений присто-

совуватися до накинутих йому реальною дійсністю обставин. Офіційно, більшовизм ще зберігає своє теоретичне «лице», але зміст його цілком уже не той, що був у часах первісного революційного буревію.

Сталінізм — це рештки неактуальної вже комуністичної догми, що в цілості підпорядкована тактиці вимушеного життя компромісів.

Психологічна поразка комунізму відбилася й на його політично-економічній системі. Державна організація теоретично була для комунізму тільки переходовим етапом до часу дефінітивного закінчення світової революції, що мала у своїх наслідках знищити капіталістичний лад і збудовані на ньому держави. Таким чином, створення советської держави було спочатку для більшовизму тільки «прикрою необхідністю», що мала забезпечити йому опорну базу для дальшої боротьби за перебудову світу на бездержавних засадах.

В ідеї, советський устрій мав створити незнану ще систему демократії виробників (пролетаріату). Все населення СССР було поділене на дві категорії — «працюючих» і «непрацюючих». Перша категорія формально набувала всі громадсько-політичні права; друга позбавлялася не лише цих прав, але й можливості одержувати продукти усупільненого господарства. Конституція признавала за органи державного керування т. зв. совети, які теоретично мали складатися з виборних представників працюючих, і формально ставати організованим виявом народного суверенітету. В дійсності ж уже на початку всю повноту влади в советській державі захопила комуністична партія в якості «провідного авангарду пролетаріату і світової революції». Зосереджуючи у своїх руках усі ділянки державного, господарського і суспільного керування, тримаючи під червоним терором усі вишви життя, діяльності і почувань народів СССР — компартія запровадила режим своєї диктатури, що офіційно утотожнювалася з «волею пролетаріату». Так створено було передпосилки, при яких на услугах компартії стала сама держава й ціле її населення, а сама вона зачала перетворюватися в кліку. При такому стані речей, всі конституції СССР, що їх час від часу все наново «перередаговував» советський уряд, мали тільки значення фікції.

Ми не маємо тут можливості довше зупинятися над розглядом процесу внутрішнього розкладу більшовицького партійного активу. Вкажемо тільки, що з кожним роком цей процес усе поглиблювався й дійшов тепер свого завершення у формах сталінського режиму. Режим Сталіна — це вже навіть не диктатура компартії, це нічим не обмежувана автократична деспотія людини, що звівши себе самого на височінь «геніального вождя» й «отця народів» —

порядкує життя величезної країни по власній уподобі, спираючися на гурт підібраних преторіянців — «апаратчиків». Так большевицька диктатура, з початкового засобу досягнення поставлених програмних цілей, перетворилася в персоналістичний режим сталінізму*, що став самоціллю.

Сталінізм** — це логічний наслідок примітивної програми большевизму, що свою ціль добачувала в механічному спрощуванні всіх різноманітних елементів життя та здійснювала її методами бруталного, кривавого терору. Хвора концепція не могла створити здорових форм суспільного існування! Всяка диктатура, коли вона оперта на постійному політичному терорі і здушенні всіх виявів самодіяльності народу, стає ціллю в собі; вона водночас закономірно звужує і ту нетривку базу, на якій сама тримається. Так сталося і з диктатурою большевизму. Опанувавши владу та посівши всі зв'язані з нею соціальні привілеї і матеріальні користі — большевицька кліка все більше замикалася в собі. Вслід за «нетрудовими» елементами, від неї стали відриватися й ті соціальні верстви, які спочатку йшли за нею й її підтримували: робітництво й селянство.

Боротьба з нетрудовими, паразитними верствами (на них устрій монархічної Росії був справді дуже «багатий») не могла сама по собі викликати заперечень. Справді — в кого вони могли збуджувати симпатії?! Вся справа однак в тому, що в цій соціальній реконструкції практичні методи большевизму цілком розійшлися з його теоретичними цілями. Розділ на «трудові» й «нетрудові» верстви давно вже перестав бути актуальним в суспільних і продукційних відносинах СССР. Застосовуючи його й тепер — сталінізм кермується в своїх критеріях не соціальними, а політичними міркуваннями: «певна», чи «непевна» дана людина, чи дана група людей в пануючій кліці? .. Сучасність і соціальна структура СССР визначається новою вражаючою нерівністю. Право на існування мають там лише «преторіянці» сталінського режиму. Це ті всі — без міри обдаровані рангами, почесними званнями й медаллями «герої Советського Союзу» — маршали, комісари, «орденоносці», «стахановці» й «висуванці». Ці справді мають усе, що тільки дати їм може голодне, босе, обідране населення сталінського «раю»! Але цих щасливих вибранців режиму — тільки зникаюча меншість! Всі ж інші, засуджені на варварське життя, на сліпий послух пануючій кліці, на роль знаряддя варварського режиму. Цих була багатомільйонна більшість!

Переродження компартії в замкнену касту пануючих бюрократів, змінило її дух і психологію. Її революційні пориви згасли. Сучасне її наставлення — це бажання безжурного уживання плодів «соціалізму»... для себе самої! Теоретичні ідеали, змагання, нове життя, нова людина — де всі ці ключі, що колись

* Або брежнєвизм, як це є зараз. — примітка Редакції

** Так само брежнєвизм — примітка наша. — Редакція.

захоплювали «стару гвардію» Ленна й казали їй кривавитися на революційних барикадах?! Ця «стара гвардія» давно вже зігнала в підвалах ГПУ, а її ідеали для сталінських можновладців* — це вже не більше, як «левацкая балтавія»... Всі вони станули вже політичними «реалістами»!

Поряд з цим переродженням компартії в бюрократичну кліку, змінилися погляди сучасного большевизму й на істоту та мету держави. Ця остання вже перестала бути для нього тільки «прикрою необхідністю»... По інерції ще й тепер виголошуючи святочні інтернаціональні й соціалістичні формули — сталінізм на ділі служить культові великодержавності, і то великодержавності *московської* — відновивши традиції колишніх царів. Це й не диво. Поставивши своєю ціллю вдержання влади для самої влади, большевизм неминуче мусів спертися на ту організаційну базу, яка цю владу може найкраще забезпечити: на державу. Він звичайно не від того, щоб при слушній нагоді посісти й цілий світ при допомозі «пролетарської революції»... Але де є певність, що це вдасться? Хто може ручити, що при збройному зударі з зовнішніми державними потугами, Советський Союз не розвалиться як гарбуз під ударом дрючка?! Тому большевизм воліє задовольнятися наразі тими можливостями панування, які дає йому СССР. «Краще ворона в руках — ніж орел у небі», — такою є сучасна політична філософія сталінізму. Ця психологія самозбереження вже від років визначає політику Советського Союзу. Вона була підставою творення сталінської концепції «соціалізму в одній країні» (у внутрішній політиці); вона також з'ясує складні маневри сталінізму в політиці зовнішній.

Коли скоро після опанування влади, большевизм відірвався від народніх мас, а згодом почала творитися глибока прірва між кадрами компартії та її провідною верхівкою — то в останніх роках підпала процесам розкладу й сама ця верхівка. Періодичні «чистки» компартії, терористична ліквідація її «старої гвардії», розстріл найвищих командирів червоної армії й керівників державно-політичного апарату — ось майже повсякденні явища, що характеризують советський режим. І, що варто підкреслити, ці явища заіснували як певна закономірність саме тоді, коли сталінізм прийняв нову советську конституцію, що її деякі найвічужинці дотепер схильні вважати за «найбільш демократичну у світі**»... Як бачимо, до існуючої державно-устроєвої концепції большевизму неможливо підходити з якимсьбудь теоретичними критеріями. Бо вона не більше, як парадокс, створений суперечностями життя й первісної комуністичної доктрини.

Большевизм не спромігся справитися з поставленими теоретичними завданнями й у плані економічному, що був головною під-

* І брєжнєвських теж. — Редакція.

** Коби лише чужинці, то не було б біди. С деякі наші на чужині, що захоплюються тією конституцією. — Редакція.

ставою для його соціального експериментаторства. Найбільш класичною і додержаною в душі комуністичної доктрини епохою — був т. зв. воєнний комунізм. Советська влада декретним порядком скасувала тоді приватну власність, особисту господарську ініціативу, товарний, грошовий оборот і всі закони господарської продукції та обміну. Замість цього советській економіці опанувала одностороння конценція розподілу нагороджених ще перед революцією матеріяльних багатств, без спроможності їх нового творення. Воєнний комунізм був фактично поверненням до часів т. зв. натурального господарства, з його примітивним обміном: він означав деградацію економічної системи на століття взад.

Це швидко зрозумів і Ленін, скасувавши воєнний комунізм і запровадивши «нову економічну політику» (НЕП), що тимчасово знову відновила обмежену власність і приватну ініціативу в господарському виробництві. НЕП був першою поразкою комунізму з його економічними теоріями загальної «уравніловки». Зійшовши на манівці власної доктрини — большевизм до неї вже не вертає. Логіка економічного розвитку та психологічна стихія народніх мас незможно штовхала його до повільної реставрації так легко знищених і так тяжко відновлюваних законів і засад економічної системи — з її комерційним розрахунком, законами собівартості, оплати праці згідно з ознаками кваліфікації та грошовим ринковим товарообміном.

На невдачах большевизму в економічній політиці відбилася насамперед та обставина, що самий марксизм, теоретично зорієнтований на чисто деструктивну фазу соціальної революції, не давав конкретного плану організації соціялістичного виробництва, а тим більше комуністичного розподілу його продуктів. Фатальний вплив мало й те, що большевизм — всупереч марксіській теорії про закономірність економічного назрівання соціальної революції — опанував владу якраз в Росії, де цих «закономірних» передпосилок цілком не існувало. Цей парадокс змусив Леніна наспіх виробити... нову теорію, що вже еманципувала процеси соціальної революції від її економічної зрілості... В умовах терористичної диктатури компартії, її вождєві вільно було конструювати які завгодно спекулятивні теорії! Та практично це справді не помогло. Бо як із самого дерева і глини неможливо збудувати складну машину, так і нерозвинена економічна система Росії не могла стати базою для соціялістичної реконструкції.

Ціла історія «п'ятирічних планів соціялістичного будівництва» в СССР — це історія безпомічних компромісів фантастичної доктрини з переможними законами економіки та її розвитку. В економічному відношенні, сталінізм — це не комунізм і не соціялізм; це своєрідна форма державного капіталізму, де основні методи приватновласницької капіталістичної системи нещасливо сполучені з урядовим етатизмом і плянувальним бюрократизмом. Большевицький етатизм і бюрократизм в економіці, відкинувши

якраз найбільш життєві елементи капіталістичного устрою, за-
абсорбував у собі його негативні риси: монополізм, визиск праці
й соціальну нерівність. У висліді, на тлі матеріально ожебраченої
країни (яка водночас посідає величезні багатства) заіснував еко-
номічний устрій «переганяння Америки», керований не господар-
ською та суспільною доцільністю, а інтересами пануючої класи,
що — забрівши в сліпий кут — вже не має з нього виходу. При
умові дальшого існування СРСР — життя закономірно все даліше
шттовало б советську економіку на шлях усе більших супереч-
ностей, все далі й далі від її первісної доктрини.

Економічна еволюція большевизму проходила в умовах довгих
і складних опозиційних потрясень всередині компартії, для ви-
яснення яких було б потрібно багато місця. Тут тільки ствердимо:
сучасна «генеральна лінія» Сталіна*, з її індустріалізацією, ко-
лективізацією й концепцією «соціалізму в одній країні» — це
спроба узгодження різних внутріпартійних розбіжностей та при-
стосування до інтересів режиму. Головним же чином — це ко-
лишня програма одної з опозиційних фракцій компартії: троцькіз-
му. Знищивши троцькізм у боротьбі за владу, Сталін услід за цим
сам позичив певні елементи його економічної програми. Але для
троцькізму ця політична програма була лише частиною загального
завдання, що полягало в прискіпленні світової революції.

Сталін був змушений відкинути революційну концепцію троць-
кізму та заступити її баламутною теорією «соціалізму в одній
країні», що означала замаскований відворот від початкових рево-
люційних теорій. На цю нову тактику сталінізму вплинули: націо-
нально-консервативне й програмове переродження московського
большевизму, його внутрішня слабкість і крах міжнародного ко-
муністичного руху.

Сучасний большевизм — це сполучення гіпер-етатизму з дер-
жавним капіталізмом, що базуються на режимі автократичної
диктатури. Опорою цього ж режиму служить система терору, як
рішального засобу самозбереження пануючої в Кремлі класи та
її рятунку від наступу внутрішніх ворожих стихій. Ось реальні
наслідки «найбільшого в історії» комуно-соціалістичного експери-
менту! З грандіозних мрій і гучних «місій» — зродилася понура,
варварська «советчина», яка й після свого зникнення ще довгі
десятиліття викликуватиме жах і огиду в споминах людства!

*

Ми вже згадували, що при всьому своєму теоретичному інтер-
націоналізмові, большевизм був і є еманациєю московського духа
й психологічної стихії, що позначила своїми прикметами й ство-
рену большевизмом державну організацію. В СРСР — гасла інтер-
націоналізму парадоксально сполучаються з московським імперіа-

*) Його наслідників — прирідка Пет.

лістичним месіянством; іде найбільших «гуманістичних» утопій співіснують із режимом терору та брутальним нищенням індивідуальності; матеріалізм співживе з містиккою, «поступові» соціалістичні теорії годяться з вражаючою соціальною нерівністю, а гасла «нової людини» — з отидним у своїй заскорузлості міщанством. Але що найважливіше, це те, що прибраній у форми Советського Союзу більшевизм — це вияв обновленої московської великодержавності, якій він намагається повернути зламану вже історією імперську потенцію. Власне цією тенденцією більшевизму пояснюється його імперіалістична політика у відношенні до поневолених народів ССРСР, яку він приховує бредливо-спекулятивними формулами лєнінської «національної теорії». Сьогодні вже не улягає сумнівам, що ця політика ідейно і психологічно виростає з імперських традицій та аспірацій царської Росії, і є її продовженням.

Зложена з багатьох національностей, стара Росія вже в початках свого імперіального розвитку стала перед питанням, як узгодити мішаний склад держави з її імперіалістичними завданнями. Розрішити це питання мала асиміляція. Російська імперія стала на шлях ігноранції існування окремих національностей — покриваючи їх збірним і фальшивим поняттям «русской нації». На службі цій асиміляційній політиці були поставлені не тільки органи державного кермування, але й численні середники духових й культурних впливів (школа, література, церква, побут і т. д.). В корені унеможливлено окремішній розвиток національних культур шляхом заборони поневоленим Росією народам уживати рідну мову, організувати власне шкільництво, видавництва, пресу, плекати мистецтво, і т. д. Особливо безоглядно ця політика переводилася у відношенні до українців і білорусів, яких інспірована царським режимом московська «наука» трактувала за «две веткі єдиного русскаго народа» (третя «ветка» — московська...). Послідовною і передуманою системою заходів вкорчовувало у поневолених народів (українців, білорусів, поляків, фінів, кавказців, татар, і т. д.) національну свідомість, заступаючи її почуттям приналежності до панівної московської національності; почуттям базованим на спеціально виховуваному культі ренегатства. Та мимо всіх зусиль упродовж століть, ця асиміляційна політика не дала Москві бажаних наслідків.

Причиною цього була занадто яскрава різноплеменна структура російської імперії. В імперіалістичному розгоні, царська Росія включила в свої кордони величезні й при тому суцільно чужонаціональні території (Україну, Польщу, Білорусію, Фінляндію, Кавказ, і т. д.) з багатомільйоновим населенням. Ці окуповані Москвою народи вже перед тим мали свою багату історію, власні держави й культуру, що своїм рівнем далеко перевищували культуру московську. Як свідчить історичний досвід — цей тип

гетерогенної (мішаної) держави найбільше небезпечний для нації окупанта. Бо й при найбільших утисках, такі поневолені народи заховують у своїх глибинах самотутні перли, які живить історія, зріла (хоч і знівечувана окупантами) культура, традиції, побут і т. д.

Компактно заселюючи власну етнографічну землю, ці мільйонові маси продовжують відчувати її «голос»... Незбагнений мій чи дух рідної землі продовжує промовляти до них — зберігаючи, часто в невловимих формах, їх органічні національні перли, що знову в усій своїй силі виявляються назверх тоді, коли окупаційна система занепадає з тих чи інших причин розкладу. В цих явищах виявляється іраціональна природа нації й закон її органічності. Діяння цього закону дошкучливо зазнала на собі й стара російська імперія. Досить було їй зазнати революційного потрясіння в 1917 р., як поневолені нею народи одразу виявили свої відосередні гони. За кілька місяців революційного розкладу Росії повстали українська, польська, білоруська, фінляндська, кавказькі і інші республіки, що зачали збройну боротьбу з надламаним московським імперіалізмом.

Перед подібним, як і стара російська імперія, завданням розв'язки національного питання — станув і большевизм, опанувавши владу. І вже спочатку було ясно, що він, будучи органічним породженням московської духовости та її імперського «месіянства», логічно й неминуче піде шляхами старого асиміляторства поневолених народів. Але в процесі своєї тактичної еволюції, т. зв. національна політика лєнінізму прибрала дещо відмінні (від царської Росії) зовнішні форми. Цю відмінність обумовляли наступні причини.

Першою з них була та, що большевизм, базуючи свій світогляд на історичному й діалектичному матеріалізмі — спочатку взагалі недоцінював націю, як явище спірітуальне й органічне. Духовість і світ ідей були для нього тільки функціями, чи «надбудовою» матерії (матеріальних форм кожного історичного етапу). Беручись за кардинальну перебудову всіх форм суспільного існування — большевизм не сумнівався, що вона закономірно потягне за собою й процеси дегенерації націй, які, повільно втрачаючи свій (неповторний на ділі) зміст, взаємно нівелюючись і втрачаючи стимули для окремишого існування, остаточно витворять новий тип інтернаціонального суспільства.

Виходячи з цієї хибної ідеологічної й теоретичної передпосилки, большевизм спочатку розцінював процеси національного відродження, що після революції вибухли серед поневолених народів СРСР, тільки як перехідову стадію, чи фазу, що остаточно уложиться в його програмові схеми історичного розвитку, і навіть допоможе їх скоршій реалізації. Звідси одне з пояснень, чому большевизм — ідеологічно й програмово ворожий лібералізові — формально прийняв саме лібералістичні засади в своїй першій

національній політиці. Кажемо — одне з пояснень, бо цей «лібералізм» обумовлявся і іншими причинами.

Ми вже згадували, що большевизм, як духове й навіть як соціально-політичне явище, був породженням московської стихії; її психологічним продуктом... Свій внутрішній нерозривний зв'язок з Московщиною та її історією, еліта большевизму завжди глибоко відчувала при всій своїй теоретичній вірності ідеологічно-програмовим схемам марксизму. Це відчуття спричинило її внутрішню роздвоєність. Інтелектуально (розумово) вона була марксистською, своїм же первородним інстинктом (душею) — московською. Ця парадоксальна суперечність у всій своїй силі виявилася й у т. зв. ленінський національний розвиток народів СРСР і навіть теоретично визнаючи, що він «вловні» укладається в марксистські «закономірності» — ця політика водночас старалася його гальмувати, відчуваючи інстинктом свого московського первородства, скільки небезпек це ховає в собі для московського державного месіянства!

Треба признати, що інстинкт большевицької еліти був прозорливішим від її розумових схем! Він уже тоді правильно відчував ті наслідки, до яких остаточно зможе привести процес еманципації національностей СРСР. Але одразу застосувати старі по формі методи асиміляції — совєтська влада не могла з багатьох міркувань.

Після розвалу російської імперії, процес відродження поневолених націй переходив із стихійною, прискореною силою. Заперечити й зліквідувати його прямими репресіями большевизм не мав можливості, бо сам ще переходив критичну стадію боротьби за владу та не посідав для цього вистачальних сил. А втім, балансує між вказаними суперечностями теорії і практики, між надуманими програмовими схемами і московським великодержавним інстинктом — він самий ще не здавав собі справи, яку конкретну позицію треба йому зайняти в національному питанні. Виявом цих хитань і була ленінська національна політика.

В плані теоретичному вона намагалася узгодити національні рухи з концепцією марксизму і ніби їх толерувала, декларуючи ліберальні засади самоозначення (включно аж до «відділення...»); в плані ж практичному — не хотіла допустити до розриву цих рухів із московською імперською системою, і тому їх поборювала. Сприятливу для большевизму розв'язку національних проблем мала дати славнозвісна «національна форма й соціалістична змістом» політика... Звідси вийшли «українізації», «білорусизації», та інші тактичні маневри совєтської влади, при допомозі яких вона сподівалася «одомашнити» національні рухи, зробити їх регіональними та розрядити їхній, небезпечний для Москви, динамізм. З усіх цих плянів нічого корисного для большевизму не вийшло! Він і тут опинився в сліпому куті. Сподіваючись зробити

з поневолених націй знаряддя для свого експериментаторства, він — цього не хотючи — сам творив для них відборонні позиції.

Сталінізм зрозумів безнадійність цієї політики. Після довгих і складних «хірургічних» операцій над теоріями большевизму, він кінцем кінцем продекларував культ «общава атечества» і завернув у випробований досвідом століть фарватер старого московського асиміляторства. Але було вже запізно! Засів, зроблений відродженням і боротьбою поневолених народів, дав сильні й буйні паростки, яких не вирвуть уже жодні репресії. Момент для цього червона Москва прогала!

В боротьбі з поневоленими націями СРСР, яка з кожним роком прибирає все гостріших форм, сталінізм послуговується подвійною методою: терором і насильним накиннням цим націям впливів московської культури. При всій штучності свого історичного розвитку, в значній мірі «крадена» (в ній перехрещуються численні чужі впливи) і творена відірвано від власного народнього тла — ця культура проте відбила в собі московську психологічну стихію, зі всіма згаданими рисами її нездорової екзальтованості, неупорядкованості й деструктивізму. Всі ці елементи позначилися на синтезі московської культури. Звідси виходить її тяга до «космічності» (або, як каже відомий московський філософ Бердяєв — «апокаліптичної настроєвості») і віра в своє особливе «місячне» покликання. Якраз завдяки цій тенденції, як також і грандіозній імперській системі, в якій вона розвивалася — московська культура, при всій своїй штучності й внутрішній неорганічності, все ж зуміла перетворити себе в експансивний і агресивний фактор.

Всі творці московської культури відчували й розуміли її основну ідею, як ідею месіянську. На цій базі сходилися всі течії московської культурної думки, що при своїх ідеологічних розходженнях однаково сприймали ідею Москви, як месіянське післанництво «Третього Риму». В історичному процесі, ця ідея глибоко просякла не тільки свідомість, але й інстинкт носіїв московської культури. Класичне зформулювання ідеологічної концепції московського культурного месіянства дав Достоевський такими словами: «Істина одна! А значить тільки один із народів може мати справжнього Бога, хоч би інші народи мали своїх особливих богів. Всякий народ мусить вірити, коли хоче довго жити, що в ньому і тільки в ньому зосереджується місія ритування світу; що він живе для того, щоб стояти на чолі інших народів і втягати їх до себе по єдино... Призначення московської людини безспірно всеєвропейське й усесвітнє»...

Безперервне наростання цієї месіянської тенденції з особливою силою виявилось в московській літературі й відбивається на цілому її розвитку аж до сучасності. Духове наставлення — «Москва — Третій Рим» — просякає творчість Пушкіна, Аксакова, Тютчева, Данілевського, Достоевського та багатьох інших. Аксаков зформулював його таким твердженням: «Московська історія має значення всесвітньої сповіді. Вона може читатися як життє свя-тих (!)»... Навіть в останній передреволюційній добі, коли вже виразно відчувалося наближення кризи московської культури, і її позначав занепадницький декаданс, навіть і тоді формула Достоевського стимулювала творчість московських письменників. Символіст Андрей Белый, який полонив у ті часи вже соціально розложеному й духово надламану московську суспільність, голосив в екстазі:

— «Росія, Росія, Росія,
— Месія грядучого дня!...»

Дореволюційна генерація московських письменників, уже опинившись в буревій революції, не переставала жити старою ідейною спадщиною. Серед спричиненої революцією катастрофи старого укладу московської культури, відомий поет А. Блок усе ж знаходив надхнення на вірші, в яких яскраво віддзеркалювалася класична нота месіянзму. Блок відчував, що за назверхньою ломкою старих форм, внутрішня суть московської духовності та її цілеспрямованість залишаться і у большевизмі. І він не помилився!

Політика — це в значній мірі функція духового укладу даного народу та його культури. Московська цілеспрямованість культурного процесу визначила також напрямні розвитку історіософії й суспільної думки Москви, що в політичному плані оформилася в імперіалістичний фактор. Месіянсько-імперіалістична риса спільна для всіх філософських і політичних напрямків московського суспільства в усіх часах — «словянофілів» і народників, бакунівців і толстовців, марксистів і «євразійців». Вона незмінно виявляється в кощениціях Достоевського й Герцена, Чаадаєва й Мілокова, Леніна, Бердяєва й Керенського... Згаданий Чаадаєв повчав: «Росія занадто велика й могутня, щоб провадити тільки національну політику. Її завдання у світі — це політика роду людського... Історик Ключевський (дарма, що «поступовий» ліберал) твердив: «Росія — це велика коліска, де безнастанно вونتуються й кричить світове майбутнє»...

Нам можуть сказати: алеж усе це вже в минувшині! Годі ж думати, що тепер, коли історія розторощила стару імперську систему Москви й викинула її культуру на роздоріжжя кризи — отже, щоб ще й тепер її колишня спрямованість була актуальною й можливою! Та досить познайомитися з духовим і політичним наставленням московської еміграції, щоб переконатися, що воно залишається тим самим, як певне незмінне психопатологічне чи маніякальне явище. Беремо з видань представників московської еміграції кілька сентенцій, які свідчать, що вона продовжує жити старією духовою спадщиною. Ось вони:

— «Час Росії настане!.. Історія перед кінцем своїм не може не стати всесвітньою, точніше — всеземною... Центром землі між Заходом і Сходом буде Росія...»

— «В світі сучасности стає все яснішим нерозривний зв'язок месіянського процесу з Росією...»

— «В підсвідомості московського народу лежить незламана віра в його месіянське покликання...»

— «Зміст месіянства зложений у расі, що позначила себе «словом» (слов'яни), а в народній мові означає себе несенням хреста» (від «крестянство», що в московській мові означає — селянство. Наша примітка).

— «Філософи й мислителі вловлюють світлий образ московського месіянського покликання... Поети й мистці відчувають його серцем, перетворюють його у фарби й звуки; народ же наш здійснює повсякденний подвиг праці й віри... І недалекий час, коли справжнє обличчя московського народу засяє світові в усій своїй побідній і неповторній красі...»

— «Місією Москви буде втягнути в себе сім'я будучности, пронести його крізь війну всіх проти всіх, і дати початок новому дневі людськості...»

Подібного роду сентенцій можна навести сотки й тисячі зі сторінок московських книжок і журналів на еміграції. І як колись

так і тепер, ця месіянстична тенденція в політичній проекції конкретизується в імперіялістичні настрої. Ось кілька характерних цитат:

— «Наша правда — це частина тої загальної для всіх істин, що заложена у великій і многогранній московській ідеї...»

— «Грядучий день буде днем союзу народів (!) держави московської... Цей союз матиме притягаючу силу для всіх (!) — для України, Естонії, Литви, Латвії, і т. д. Підставою цієї держави буде спільна для всіх історична ідея. Це ідея месіянська, ідея вселюдська, ідея перетворення божої правди на землі. Окремі національні струмки — московський, український, грузинський, і т. д. в своїй сукупності створять океан спільної російської культури...»

Це маячіння і його хворобливі претенсійні візії характеризують наставлення цілої московської еміграції і всіх її керівників — Бурцева й Керенського, Струве, «великих князів» Романових і Мілюкова — дарма, що виходять вони часто з цілком різних ідеологічних концепцій і політичних програм. Згадані настрої московської еміграції є тільки функцією тих національно-духових і політичних процесів, що їх переходить тепер московський большевизм в СССР.

З наростанням ворожих до большевизму настроїв в Європі — московська еміграція зачала доводити закордонній opinio, що большевизм і советський уряд не мають нічого спільного з будучою «національною Росією», яка — у відмінність до СССР — стане «підставою європейського миру й порядку»... Це нещирі заяви, і в них уже навчилася орієнтуватися значна частина європейської opinio, яка через найбільш далеких своїх представників обґрунтовує погляд, що большевизм і Росія (без огляду на її внутрішні режими) — це тотожне явище, з однаковими прикметами деструктивізму, хаосу й хворобливих імперіялістичних тенденцій. І це глибока правда! Московська еміграція — це однаковий по суті з большевизмом духовий продукт із однаковими національними аспіраціями — хоч і розходиться з ним у соціальних питаннях. І це зовсім недавно в московських еміграційних виданнях різних політичних напрямків можна було читати такі симптоматичні заяви:

«Зараз у советській Росії творяться нові сили; революція, всупереч самій собі, націоналізується... В випадку війни треба захищати Росію. Невже ж емігранти в таку хвилину опиняться в таборі ворогів і зрадників батьківщини?! Ні — всі москалі підуть обороняти Росію!...»

Текст цей наводимо з відозви московських «націоналістів-максималістів»... Або ось ще одна характерна формула того ж порядку:

— «Треба здати собі справу, що ніякої третьої революції в Росії бути не може й не повинно бути... Бо такою є вже реально існуюча советська революція, що стихійно-підсвідомо виправляє процес російського національно-політичного розвитку. І не боротися

треба з нею, а все далі її націоналізувати, національно поглиблювати, використовувати її людей для національних і наднаціональних (!) досягнень. Всі еміграційні московські течії змагають до одної цілі — до перетворення в життя Російської Історичної Ідеї. Солідарні вони й у тому, що ця ідея повинна проєктуватися на сучасну советську дійсність. Що ж торкається шляхів до цього, то це тільки ряд варіантів програмово-тактичного характеру...»

І треба признати: московська еміграція справді «має очі, щоб бачити, і вуха, щоб чути» національну еволюцію советського режиму. Ідеологія і політика сталінізму ввійшла в гостро підкреслену фазу московського націоналізму. В «інтернаціональній» Москві — «родина» офіційно проголошена священною, а московський народ «провідним народом пролетарської революції»... Навколо цієї символіки, советська влада творить культ обожування й галасливої національної гордості. Генезою цієї еволюції большевизму був поперше його згаданий нерозривний зв'язок з московською духовістю та її месіянстичною ідеєю, а подруге — внутрішні й зовнішні обставини, серед яких він опинився і які обумовлені банкрутством його первісної програмової концепції. Національна й великодержавна еволюція большевизму — це органічне явище, а роля советської влади в цій еволюції була спочатку скорше пасивною в тому розумінні, що вона під напором московської національної стихії не могла не відкрити шлязів, які штучно здержували її в початковий період большевицької революції. А відкривши ці шлязи — большевизм самий вріс у цю стихію, знайшовши в цьому властиво одинокі для себе оправдання в opinіi московських мас. Є неоспоримим фактом, що коли сталінізм сьогодні ще тримається на поверхні, то насамперед завдяки своїй ролі «собирателя русских земель» і реалізатора старих ідей московського імперіялізму. А водночас ця його роля ще більше посилює до нього ненависть серед поневолених народів СРСР.

Національна еволюція большевизму нерозривно зв'язана з сучасним духово-культурним процесом Московщини. В своїй революційній і доктринерській гарячці большевизм спочатку одним махом розторожив стару московську культуру. Луначарським і Бухаріним, було доручено будувати нову — узгіднену зі схемами марксизму... Кільканадцять років школа марксизму намагалася вихолощувати душі народів СРСР — спрощуючи і нівелюючи їх пресом свої «діалектики». З цього нічого не вийшло. Історія знає світогляди, що органічно несумісні з життям, з його духом і красою. Большевизм саме й є одним з цих світоглядів, для яких органічний початок життя є засадничо ворожим, він не зносить його як нічна мара співу півня на світанку... В безплідних борсаннях, майже щороку міняючи свої «установки» — «пролетарська» культура остаточно опинилася у сліпому куті. Треба було шукати з нього виходу, бо засіяний большевизмом цвіт духової примітивізації й культурного варварства розроста-

ся так б'їно, що зачав лякати вже саму совєтську владу, прийдати режиму ухвалитися й тим, що подурь із укладом москвської кул'їтури серед поневолених націй СРСР відбувалися якраз протилежні процеси кул'їтурного ренесансу. Більшею частиною намагався й їх затрїти своїми впливами, але без успіху. Вимушені в ті початкові порї на совєтській владї уступки дали можливість національним рухам чимало скористати з невпевнених позицій війни. Прибравши прикладу «соціалістичну» форму назови, вони на дїї виповнювали її національним змістом, себто робили якраз протилежне надбав і планам ленінської націо-нальної політики: в цей перїод бачимо серед поневолених націй в СРСР розвиток літератури, мистецтва та інших галузей кул'їтури, який посилював протимосквський тенденції, що їх відомий український поет Хвильоні символізував гаслом: «Геть від Москви — орієнтація на психологічну Європу...»

Сталінізм програвся загрозивши дїти нього значення цих національних кул'їтурних процесів, що розвивалися на тїї порівняно цинного занепаду «провідної» москвської кул'їтури; і обуривши на них цілою силою своєї апарату й терору. Особливо великі жертви понесли в цїй боротьбї за свою кул'їтуру — Україна.

Але, нїючи ніякою на національній кул'їтурі, сталінізм удавав собі справу, що самим терором не заступити процалини, втворюючи революцію в кул'їтурній дїяльнї. Самого ПІВ дїти загрозивши кул'їтурних потреб народів СРСР було ще замало! І так після довгої «самокритичної» метушли та істеричних спорів у керівників совєтських колах — прийшло до відкритого большевизму й на «кул'їтурному» фронті. Як усякий відворот, так і цей був сиримований відкрито назад, дарма, що совєтські «кул'їтурники» намагалися маскувати цей факт безпомічною теоретичною балаганщиною...

Перша революційна концепція «соціалістичної» кул'їтури обанкрутувала! В Москві було рішено вернути до «історичних» старих московської кул'їтури, яку перед ним боляшизмом виклиная, як органічно чужу й ворожу пролетарському суспіль-ству... «Лаврїнські» письменники, мистці й композитори дїстали від Сталїна амністїю, і на їх творчості мусить тепер уявлятися «рабоче-крест'їнська» Росія. Так зв. кул'їтурне будівництво в СРСР характеризує різнї шукання. Цей процес ще не можна вважати вповні закїнченим. Але вже тепер в ньому цілком ясно бачимо старі тенденції, що в певній дїховому оформлюються в класичний московський мистецтво, а в політичному — в імперіалізм. Скажемо більше — при сталінізмі мистецтво московської кул'їтури стає ще більше «напористим» і агресивним, ніж це було в часах Лютосєвських. Це впрямно виявляється в її новому поєси-леному наступі на поневолені народи СРСР; в наступі, що для совєтської влади обумовлюється політичною потребою збереження

російської імперії — спадкоємцем і оборонцем якої вона вже не вагається відкрито себе декларувати...

Чи націоналізація большевизму означає, що він перестав бути фактором ідейного й соціально-політичного деструктивізму в інтернаціональному масштабі? Думати так було б великою помилкою! Ми вже бачили, що в історичній ретроспективі московський імперіалізм завжди шукав оперття на месіаністичних концепціях, які, міняючи форми, незмінно зберігали свій основний характер і цілеспрямованість. Для сучасного московського імперіалізму цією месіанською концепцією став большевизм, що переломив свої первісні теорії через призму московської духовости, психології та історії, традиції. І це тим більше посилюватиме його гони й «космічні» аспірації. На це твердження можна заважити, що в нього забракне для цього сил. Алеж большевизм і не думає з кимось мірятися в лицарському двобою! Один закордонний генерал у розмові з Леніном саркастично спитав, якими арміями сподівається большевизм здобути перемогу над світом? Ленін відповів з усмішкою: «Вашими ж, генерале, вашими...» В цій відповіді — ціла концепція совєтської політики! Її наслідки слідні з наступних цифер.

Журнал «Л'Еспуар де Франс» дав не так давно документальний нарис розкладової акції червоної Москви за кордоном. Виявляється, що за 20 років большевики спричинили 10 воєн і 10 революцій. 10 воєн це: Фінляндія (1918), Латвія (1918-19), Естонія (1918-19), Литва (1918), Польща (1920), Україна (1917-20), Грузія (1921), Китай (1925-31), Еспанія (1936-39), Фінляндія (1939-40); 10 революцій — це: Фінляндія (1918), Німеччина (1918-19), Баварія (1919), Мадяризна (1919), Грузія (1921), Мехіко (1929), Китай і Туркестан (1925-31), Монголія (1934), Еспанія (1934 і 1936). За цей час большевики викликали революційні зриви в 19 країнах Європи, в 10 країнах Америки й в 2 країнах Африки. З 1917 р. Москва спровокувала в світі 97 більших заворушень... Багатомовні цифри!

Свої руйнівницькі завдання большевизм намагатиметься реалізувати різними методами. Ми переконані, що на випадок війни в Європі, Москва до певного часу за всяку ціну уникатиме прямого удару з поважними зовнішніми силами. Вона намагатиметься нападати на слабших, використовуватиме чужі перемоги й поразки, підбурюватиме в усіх країнах у свою користь темний людський мотлох і т. д. Все це робитиме большевизм з одною основною метою: у сприятливий момент кинути під прапорами сталінізму* на знесиленій і скривавлений Захід московські орди під гаслом: «дайш Європу!»

Віримо, що варварському, безграмотному московському большевизмові не зламати творчого й культурного Окциденту. Але ліквідація заповіданих його деструктивізмом нещастя може коштувати людству ще багатьох зусиль і крові! Чи не час Європі над цим поважно застановитися?

* Читай — московського імперіалізму — примітка Редакції.